

DAWID BZOREK

Kilka uwag na temat książki Krzysztofa Pietkiewicza „Paleografia ruska”, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2015, ss. 612

Celem mojego artykułu jest przedstawienie kilku uwag o książce Krzysztofa Pietkiewicza „Paleografia ruska”. Autor pragnął możliwie wyczerpująco opracować to zagadnienie na podstawie literatury, głównie rosyjskich uczonych. Książka, jak pisał sam autor, jest monografią, ale równocześnie może być podręcznikiem paleografii ruskiej. Nie jest ona pracą innowacyjną, jak zaznaczył Pietkiewicz, gdyż do tej pory w tej dziedzinie napisano wiele prac, głównie w Rosji. Autor chce zaznajomić polskiego czytelnika z ruską paleografią, gdyż jak on sam uważa, „dopiero na jego tle możliwe jest zrozumienie i dalsze samodzielne poznawanie rękopiśmiennego dorobku naszych wschodnich sąsiadów, Białorusinów, Rosjan i Ukraińców, posługujących się pismem pochodzenia cyrylicy, czytanie i interpretacja rękopisów cyrylicy powstałych na terytorium dawnej Rzeczypospolitej

i akt biurokracji rosyjskiej działających na ziemiach polskich w okresie zaborów”¹.

Książka składa się z dziesięciu rozdziałów. Są to: *Historia paleografii ruskiej jako dyscypliny naukowej* (s. 25), *Alfabet, ortografia i interpunkcja w dawnej Rusi i w Rosji (XI-XX w.)* (s. 74), *System liczebników i chronologia bizantyjska i ruska* (s. 138), *Materiały i narzędzia pisarskie* (s. 176), *Grafika pisma cyrylicckiego* (s. 222), *Format i oprawa rękopisów* (s. 307), *Zdobienie rękopisów i druków cyrylicckich* (s. 337), *Odczytywanie i publikacja tekstów* (s. 375), *Wprowadzenie do dyplomatyki ruskiej* (s. 387), *Metrologia ruska i rosyjska* (s. 424). Krzysztof Pietkiewicz prezentuje szerokie spektrum badań nad paleografią ruską. W końcu książki, autor zebrał obszerny spis źródeł, jakie zostały wykorzystane w pracy. Na bibliografię składają się w większości prace rosyjskich uczonych, takich jak Wiktor Istrin², Roman Brandt³, Aleksandra Nikolajewa⁴, Solomon Rejser⁵, Jewfimij Karskij⁶, Gennadij Ajplatow⁷, Lew Czerepin⁸ oraz innych⁹. Interesującą stroną tej książki są ilustracje, zaznajamiające czytelnika z wariantami pisma cyrylicckiego.

¹ K. Pietkiewicz, *Paleografia ruska*, Warszawa 2015, s.13.

² В.А. Истрин, *Возникновение и развитие письма*, Москва 2010.

³ Р.Ф. Брандт, *Лекции по славяно-русской палеографии, читанные в Московском Археологическом институте в 1908, 1909 и 1910 гг.*, Москва 1910.

⁴ А.Т. Николаева, *Русская скоропись XVI – XVIII вв.*, Москва 1959.

⁵ С.А. Рейсер, *Палеография и текстология нового времени*, Москва 1970.

⁶ Е.Ф. Карский, *Славянская кирилловская палеография*, Москва 1979 (przedruk wyd. Ленинград 1928).

⁷ Г.Н. Айплатов, А.Г. Иванов, *Русская палеография: учебное пособие*, Йошкар-Ола 2003.

⁸ Л.В. Черепнин, *Русская палеография*, Москва 1956.

⁹ Więcej: Bibliografia do książki *Paleografia ruska* K. Pietkiewicza, Warszawa 2015, s. 453-512.

Według mnie na szczególną uwagę zasługuje jeden z podrzdziałów a mianowicie *Skoropis ukraiński doby kozackiej*.

Krzysztof Pietkiewicz zaznacza, iż skoropisy staroruskie były badane na rosyjskich (sowieckich) uczelniach. Przewodzącą rolę pełnił tu Instytut Historyczno-Archiwalny jaki znajdował się w Moskwie (obecnie jest to jednostka wchodząca w skład Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego). Po raz pierwszy plan nauczania paleografii włączono w 1950 roku. Jak uważa autor, prace naukowe Jeleny Kamiencewej, Aleksandra Zimina, Aleksandra Stanisławskiego, Aleksandry Nikolajewej, Olgi Mioduszewskiej oraz Wiktora Jacunskiego, mimo to, że posiadały w sobie pierwiastki marksizmu – leninizmu, wciąż stanowią bardzo dobre źródło naukowe. W 2008 r. wydano pod redakcją profesora Wiktora Murawjowa oraz docent Mariny Rumiancewej tzw. moduł naukowo-metodyczny nauk pomocniczych historii, jaki określał obszar jej badania. Krzysztof Pietkiewicz akcentuje fakt, że ukraińscy uczeni, z powodu zakazu sowieckiego, z dużym opóźnieniem zaczęli badać rodzime dziedzictwo piśmiennicze doby nowożytnej. W 1963 roku w Kijowie po raz pierwszy został wydany podręcznik do nauk pomocniczych historii, w którym znajdował się rozdział poświęcony paleografii ukraińskiej. Jego autorem jest Wadym Djadyczenko¹⁰. Damian Bogdan badał paleografię cyrylicą, dokumentów mołdawskich¹¹, a w 1926 roku staraniem Ioana Bogdana i Nicolae Iogra, został wydany album paleograficzny z 26 dokumentami (faksymile)¹². Krzysztof Pietkiewicz podkreśla fakt, że w okresie międzywojennym w Polsce zostały wydane prace dyrektora Narodowego

¹⁰ В.А. Дядиченко, *Основи палеографії* [в:] *Допоміжні історичні дисципліни*, А.О. Введенський, В.А. Дядиченко, В.І. Стрельський, Київ 1963.

¹¹ D.P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romîna* [w:] *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. I, Bucureşti 1956.

¹² *Album paleografic moldovenesc: documente din secolele al. XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea*, ed. I. Bogdan, N. Iorga, Bucureşti-Paris 1926.

Muzeum we Lwowie Hariona Swiencickiego¹³. Dodatkowo należy również tutaj wspomnieć o pracy Wiry Panaszenko¹⁴. Praca ta w całości została dedykowana skoropisowi ukraińskiemu drugiej połowy XVII wieku.

Pietkiewicz podziela zdanie Wiry Panaszenko, która twierdzi, że dzięki działalności nauczycieli szkoły brackiej, mogło wykształcić się charakterystyczne pismo ukraińskie. Było to możliwe z powodu wydanych przez Iwana Fiodorowa w 1574 i 1578 roku bukwarom. Później, bracka szkoła lwowska wydawała elementarze w 1671, 1692, 1698, 1701 roku¹⁵. Krzysztof Pietkiewicz podkreśla, że niemałymi osiągnięciami w dziedzinie rozwoju ukraińskiego piśmiennictwa może poszczycić się również drukarnia w Czernihowie, drukarnia Ławry Peczerskiej oraz kijowskie Kolegium Mohylańskie. Z tym ostatnim powiązani byli hetman Bohdan Chmielnicki, Filip Orlik, Hryhorij Skoworoda oraz wielu innych działaczy ukraińskiej kultury i polityki¹⁶.

Pietkiewicz słusznie pisze w swojej książce, że okres od powstania Bohdana Chmielnickiego jest uważany za jeden z najbardziej dynamicznych okresów rozwoju pisma ukraińskiego, gdyż w tym czasie ukształtowały się instytucje państwa kozackiego: „Bohdan Chmielnicki zdobył doświadczenie jako pisarz Wojska Zaporoskiego i wykorzystał je, zostawszy hetmanem. Utworzył wówczas Generalną Kancelarię Wojskową, kierowaną przez pisarza generalnego. Oprócz generalnej, ożywioną działalność administracyjną prowadziły kancelarie

¹³ І.С. Свенціцький, *Прикраси рукописів Галицької України XVI в.*, 3 тому, Żółkiew 1922-1923; І.С. Свенціцький, *Опис кириличних рукописів Національного Музею. Перамінові рукописи XII-XV століть*, Lwów 1933.

¹⁴ В.В. Панашенко, *Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.*, Київ 1974.

¹⁵ Архив Югозападной России, т. 15, с. 354, 355, 407, 413.

¹⁶ Zobacz: R. Łużny, *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska: Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII wieku*, Kraków 1966.

pułkowe i kancelarie sotni. Drugim środowiskiem korzystającym szeroko z pisma były kancelarie miejskie, zarówno miast mających prawo magdeburskie (Kijów, Nieżyn, Perejasław, Starodub, Czernihów, Nowogród Siewierski, Poczep, Pohar, Hłuhów, Korop, Mena, Oster, Połtawa), jak i innych.¹⁷

Krzysztof Pietkiewicz zwrócił uwagę na pracę Wiry Pana-szenko *Paleografia ukraińskiego skoropisu drugiej połowy XVII w.*, gdzie autorka stwierdza, że jedną z cech pisma kozackiego było pojawienie się wielu sposobów pisania tej samej litery. Kształty mimo to, że były podobne to jednocześnie można zauważyć lokalną odrębność. Czasami różne litery były pisane w ten sam sposób:

W skoropisie ksiąg miejskich i kancelarii wojskowych pojawiło się pisanie łączne, przeważnie po dwie-trzy litery razem, a czasem cały wyraz napisany jest bez oderwania pióra od papieru¹⁸. Stosowanie ligatur sprzyjało powstawaniu pętli, z których pomocą tworzone połączenia. Przy łącznym pisaniu kształty liter niekiedy ulegały takim zmianom, że wyodrębnienie jednej z nich trudno przeprowadzić.¹⁹

W dokumentach często można spotkać ligatury z literami nadpisanymi, przy czym owymi nadpisanymi literami były praktycznie wszystkie spółgłoski. Pietkiewicz przedstawił również różnice pomiędzy skoropisem moskiewskim a zachodnioruskim (ukraińskim). Omawiana tu książka zapoznaje polskiego czytelnik z meandrami paleografii ruskiej.

¹⁷ K. Pietkiewicz (*Paleografia...*, s. 278.

¹⁸ В.В. Панашенко, *Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.*, Київ 1974, с. 60.

¹⁹ K. Pietkiewicz, *Paleografia...*, s. 279.